

УДК 37.015.3:001.9

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗНАННЯ ЯК НАУКОВА КАТЕГОРІЯ

Полозенко О.В.

У статті проаналізовано змістові значення дефініції “знання” з позиції їх концептуально-домінуючих характеристик, проаналізовано предмет психології, конкретизовано сутність поняття “психологічні знання”.

Ключові слова: знання, предмет психології, психологічні знання, психологічна підготовка.

В статье проанализировано содержательные значения дефиниции “знания” с позиции их концептуально-доминирующих характеристик, проанализирован предмет психологии, конкретизирована сущность понятия “психологические знания”.

Ключевые слова: знания, предмет психологии, психологические знания, психологическая подготовка.

The author of the article analyzes the subject of psychology and substantive definitions of “knowledge” from the aspect of their conceptually prevailing characteristics and specifies the essence of the notion “psychological knowledge”.

Key words: knowledge, subject of psychology, psychological knowledge, psychological education.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Підготовка фахівців для аграрної галузі економіки України в умовах модернізації і гуманізації системи вищої освіти є складним процесом. Підготовка фахівців-аграрників здійснюється за рахунок професійно орієнтованих, спеціальних, фундаментальних, соціально-економічних і гуманітарних дисциплін. На передній план у діяльності вищої школи висунулися проблеми гуманізації і гуманітаризації освіти, що супроводжуються зростанням гуманітарного чинника в діяльності ВНЗ. Психологічна підготовка є одним із потужних засобів гуманізації навчального процесу, фактором розвитку професійної компетентності фахівців аграрної галузі, їх ініціативи й творчого ставлення до вирішення виробничих проблем. Нині психологічна культура і психологічна компетентність фахівців, в основі формування яких лежать психологічні знання, є вектором ефективного саморозвитку, самовизначення й самореалізації особистості протягом життя. Відтак кожній людині варто оволодіти психологічними знаннями. Актуальність проблеми знань, у тому числі й психологічних, обумовлюється й тим, що ми живемо в інформаційному суспільстві, а тому ефективно використовувати величезний обсяг інформації здатна людина, яка володіє різнобічними і глибокими знаннями не тільки про природу і суспільство, а й про людину.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз словників, підручників, навчальних посібників, монографій, дисертаційних робіт та інших

публікацій свідчить, що науковці оперують поняттям “психологічні знання”, воно є досить розповсюдженим і загальноповживаним. Однак його тлумачення не подається. Зокрема, В.Аванесов зазначає: “Про знання ми зараз знаємо не набагато більше того, що було відомо про це тисячоліття тому. Підтвердження тому – відсутність у більшості підручників визначення самого поняття “знання” [1]. Водночас формування системи знань – одна з провідних цілей освітнього процесу. Становлення людини з високими моральними настановами потребує перегляду поняття “знання” як доміанти освітнього процесу. Дослідники відзначають проблему “девальвації” самого поняття “знання” в сучасному інформаційному світі, оскільки в основі даного процесу лежать глибинні зміни на рівні масової свідомості щодо знання як категорії особистісної [2, с. 67]. Нині спостерігається отождолення понять “знання” й “інформація”. Вищезазначене вимагає конкретизації наукової термінології і тому спонукало нас до дослідження окресленої проблеми.

Мета статті – конкретизувати сутність поняття “психологічні знання”.

Виклад основного матеріалу. Поняття “психологічні знання” складається з двох компонентів: “психологічні” і “знання”. Тому, на наш погляд, доречно проаналізувати ці дефініції з позиції їх концептуально-домінуючих характеристик.

У тлумачному словнику української мови вказано, що знання – 1. Обізнаність у чомусь, наявність відомостей про щось, когось. 2. Сукупність відомостей з якої-небудь галузі, набутих у процесі навчання,

дослідження та ін. З. Пізнання дійсності в окремих її проявах в цілому [3, с. 771].

Знання як явище багатоглядне і багатовимірне вивчають представники багатьох наук: філософії, психології, педагогіки тощо. Тому немає однозначності щодо його тлумачення. Так, з точки зору філософії, знання – це певний ідеальний образ дійсності, вони є людською інформацією про світ. Ця інформація існує у вигляді певної суб'єктивної реальності [4, с. 269]. Знання – продукт суспільної, матеріальної і духовної діяльності людей, ідеальний вираз у знаковій системі об'єктивних властивостей і зв'язків світу, природного і людського [5].

У філософському енциклопедичному словнику зазначається, що знання – перевірений суспільно-історичною практикою і підтверджений логікою результат процесу пізнання дійсності, адекватне її відображення у свідомості людини у вигляді уявлень, понять, суджень, теорій [6, с. 192].

Психологами категорія “знання” трактується як ідеальна, психоментальна структура у внутрішньому світі особистості, що складається з раціонально організованих інформаційних блоків. Виникає в результаті постійного напливу зовнішніх вражень, із яких спонтанно утворюються або цілеспрямовано формуються згадані вище блоки. Знання є одним із провідних підґрунть соціально-орієнтаційної і практично перетворювальної діяльності [7, с. 90].

У психологічному словнику термін “знання” тлумачиться як результат пізнавальної діяльності людини. Виступає у вигляді засвоєних понять, законів, принципів, а також як зафіксованих образів явищ і предметів [8, с. 143].

За психолого-педагогічним словником, знання – результати процесу пізнання дійсності, які відображають її у свідомості людини у вигляді уявлень, понять, суджень, гіпотез, теорій, концепцій, принципів, законів, закономірностей тощо. Інколи знання розглядаються як зміст пам'яті, мислення й уяви, побудоване за подобою технологічної ідеї: його можна перетворити на річ, процес, прилад, тобто безкінечну кількість разів відтворити у формі об'єкта. Знання вказує можливі способи дій із об'єктами, описує ці дії, має вигляд рецепта поведінки людини і її поводження зі світом речей, які вона знає. Невід'ємними якостями справжніх знань є їх усвідомленість, осмисленість, насиченість конкретним змістом, чітким уявленням та розумінням предметів і явищ, що вивчаються, їх закономірностей, вміння не тільки назвати й описати, але й пояснити факти, що вивчаються, вказати їх взаємозв'язок і відношення, обґрунтувати засвоєні положення, робити висновки з них.

Зазначається, які функції виконують знання: 1) слугують основою уявлень про дійсність; 2) виконують роль орієнтира при визначенні людиною напрямку своєї діяльності – практичної або духовної; 3) слугують підґрунтям формування ставлення до об'єктів дійсності. Виділяють такі види знань: основні терміни і поняття, без яких не можна зрозуміти жодного тексту, жодного висловлювання; факти повсякденної дійсності і наукові факти, без знання яких неможливо зрозуміти закони науки, формувати переконання, доводити і відстоювати ідеї; основні закони науки, які розкривають зв'язки і

відношення між різноманітними об'єктами і явищами дійсності; теорії, що містять систему наукових знань про певну сукупність об'єктів і про методи пояснення і передбачення явищ даної предметної галузі; інформація про способи діяльності, методи пізнання й історії одержання знань, тобто методологічні знання; оціночні знання, відомості про норми ставлення до різноманітних явищ життя [9, с. 242].

В енциклопедії освіти зазначається, що знання – відображення у свідомості індивіда образів предметів і явищ об'єктивної дійсності, їх властивостей, відносин між ними й закономірностей розвитку в процесі засвоєння суспільного досвіду пізнання. Засвоєння результатів пізнавальної діяльності, що їх накопичило людство у формі понять, суджень, теорій тощо, здійснюється на основі розумових і практичних дій у процесі спонтанної або цілеспрямованої діяльності індивіда лише за умови взаємодії з іншими людьми. Уся попередня пізнавальна діяльність суспільства постає перед нею як готове знання, яке вона повинна засвоїти, застосувати на практиці, розвинути далі. За даними І.Ломпшера, розрізняють такі види знань:

- предметні знання різного ступеня узагальнення, що містять різні відомості про об'єкти і явища довкілля, їх властивості й відносини, включають абстрактні поняття і є основою для інших знань;

- знання способів дій, у тому числі розумових, на основі яких здійснюється розв'язання математичних задач, аналіз граматичних зв'язків у реченнях, виробляються стратегії розумової праці в різних видах діяльності;

- знання норм, на основі яких формуються уміння й навички міжособистісних стосунків і поведінка стосовно інших людей;

- знання цінностей, що відбивають характер політичних, світоглядних, моральних, естетичних, побутових та етичних орієнтацій у їх ціннісному вимірі [10, с. 326].

С.В.Бобришов, досліджуючи педагогічні знання, слушно зауважує, що це знання гуманітарне, причому яскраво виражене, і це знання про соціальну реальність, створену людиною. Як гуманітарне, воно відображає безліч мотиваційно-смыслових, ціннісних чинників і цільових залежностей, які є ключем до відкриття і розуміння суб'єктивного світу людини. Дослідник вважає, що всю сукупність форм педагогічного знання можна звести до двох великих класів. Перший виділяється з точки зору його структурно-логічної відповідності тій або іншій формі знання (онтологічному образу) і може бути представлений ідеями, поняттями, гіпотезами, концепціями, теоріями. Для другого характерне сутнісно-змістовне відображення у ньому фактів і досягнень педагогічної теорії і практики (когнітивний образ) [11].

В.І.Гінецинський, досліджуючи знання як педагогічну категорію, зауважував, що:

- знання є і результатом, відносно завершеним продуктом пізнання (розкриття сутності, будови чогось, його опис тощо), і самим процесом пізнання, оскільки пізнання є безперервним процесом одержання (породження) знання, наближення до істини, до сутності пізнаваного об'єкта, що пізнається. Відповідно знання виступає єдністю абсолютного і відносного;

- провідним способом існування знання є свідомість. Але при цьому у свідомості знання завжди представлене лише якоюсь своєю частиною. Значна його частина до певного моменту може існувати, по-перше, і в неусвідомлюваній суб'єктом формі, а по-друге, в доки не усвідомлюваній формі;

- знання є єдністю раціонального і чуттєвого. Будь-яке знання, наскільки б абстрактним і об'єктивним воно не було, по-перше, завжди є продуктом діяльності й, отже, має особистісні маркери відносин, що утворюються в процесі роздумів суб'єкта, що породжують знання, прийняття або неприйняття ним тих або інших його елементів, співвідношення знання зі своїм індивідуальним досвідом, а по-друге, утілюється в мові;

- знання є єдністю індивідуального і соціального. Індивідуального, оскільки є способом відтворення сутності і значень пізнаваного об'єкта у свідомості кожного, хто пізнає. Саме ж пізнання суб'єкта спочатку формується через засвоєння змісту саме суспільної свідомості;

- знання – це єдність об'єктивного і суб'єктивного, оскільки за своєю сутністю, за механізмами і функціями, що його породжують, завжди існує як певний інваріант різноманіття форм і рівнів відображення пізнаваного предмета у свідомості кожного індивідуального суб'єкта, що пізнає;

- знання, будучи єдністю сутності, об'єктивно існуючого предметного різноманіття і нескінченно варіативного різноманіття суб'єктивних форм його відображення, може в той же час вироблятися на основі обмеженого об'єму чуттєвого досвіду, а також відносно тих об'єктів, які ніколи не були залучені до сфери чуттєвого досвіду, а це означає, що знання є єдністю кінцевого і безкінечного;

- знання є єдністю загального й одиничного, оскільки неминуче пов'язане із засобами означення, через які воно набуває форми свого одиничного існування, локалізованого в конкретному просторі і часі.

На думку В.І.Гінецинського, знання – це інваріант деякої предметної різноманітності. А тому за своєю сутністю знання – це спосіб упорядкування цієї різноманітності. Знання – не будь-які когнітивні образи, а лише ті, які співвіднесені з певною предметною різноманітністю [12, с. 18–29].

Проаналізувавши наведені вище погляди філософів, психологів і педагогів на змістові значення поняття “знання”, ми дійшли висновку, що його найважливішими сутнісними характеристиками є такі:

- з точки зору філософії – ідеальний образ дійсності; продукт суспільної, матеріальної і духовної діяльності людей; результат процесу пізнання дійсності; відображаються у свідомості людини у вигляді уявлень, понять, суджень, теорій;

- з точки зору психології – ідеальна, психоментальна структура у внутрішньому світі особистості; результат пізнавальної діяльності людини або процесу пізнання дійсності; виступає у вигляді уявлень, понять, суджень, гіпотез, теорій, концепцій, принципів, законів, закономірностей, а також зафіксованих образів явищ і предметів; є підґрунтям соціально орієнтаційної і практично-перетворювальної діяльності людини; види знань:

методологічні знання, оціночні знання, про норми ставлення до різноманітних явищ життя;

- з точки зору педагогіки – інваріант деякої предметної різноманітності; відображення у свідомості індивіда образів предметів і явищ об'єктивної дійсності, їх властивостей, відносин між ними й закономірностей розвитку в процесі засвоєння суспільного досвіду пізнання. Провідним способом існування знання є свідомість. Знання є і результатом, і самим процесом пізнання; є єдністю раціонального і чуттєвого, індивідуального і соціального, об'єктивного і суб'єктивного, кінцевого і безкінечного, загального і одиничного. За видами поділяють на: предметні знання, знання способів дій, знання норм, знання цінностей. Педагогічне знання є гуманітарним.

Отже, синтезуючи найважливіші сутнісні характеристики категорії “знання”, окреслимо домінуючі з них: пізнання дійсності і результат процесу пізнання дійсності; відображаються у свідомості людини у вигляді уявлень, понять, суджень, гіпотез, теорій, концепцій, принципів, законів, закономірностей; є сукупністю відомостей з певної галузі й основою соціально орієнтаційної та практично-перетворювальної діяльності людини. Поділяються на: методологічні, оціночні, предметні знання, знання способів дій, знання норм, знання цінностей.

Беручи до уваги думку В.І.Гінецинського щодо упорядкування предметної різноманітності, проаналізуємо предмет психології, представлений у сучасних підручниках і навчальних посібниках із психології.

Так, на думку А.Г.Маклакова, предметом психології є психіка і психічні явища як однієї конкретної людини, так і психічні явища, які спостерігаються у групах і колективах. Науковець поділяє психічні явища на основні класи: психічні процеси (первинні регулятори поведінки людини), психічні стани (характеризують стан психіки в цілому) і психічні властивості особистості (найбільш суттєві особливості особистості, які забезпечують певний кількісний і якісний рівень діяльності й поведінки людини). Психічні явища, які пов'язані із життєдіяльністю груп і колективів, детально вивчаються у межах соціальної психології. І при цьому варто зазначити, що до колективних психічних процесів відносять спілкування, міжособистісне сприймання, міжособистісні стосунки, формування групових норм, міжгрупові взаємовідносини. До психічних станів групи відносять конфлікт, згуртованість, психологічний клімат, відкритість/закритість групи, паніку тощо. До найбільш значущих психічних властивостей групи відносять організованість, стиль керівництва, ефективність діяльності [13, с. 22–26].

С.Д.Максименко зазначає, що психологія – наука і система знань про закономірності, механізми, психічні факти й явища в житті людини. На думку науковця, психічні факти виявляються об'єктивно, зовні: в міміці, психомоторних діях, рухах, діяльності і творчості, суб'єктивно, внутрішньо: у відчуттях, сприйманні, увазі, пам'яті, уяві, почуттях, волі тощо. Разом із тим їхній зміст може усвідомлюватися або існувати в неусвідомлюваній формі. Протиріччя внутрішнього і зовнішнього в психіці людини розв'язуються через рухи, дії і вчинки, що виражають

ставлення людини до інших людей, природи й суспільства. Зміст і динамічну характеристику стосунків людини необхідно шукати в її мотивах, потребах, меті, якої вона прагне, а також у властивостях темпераменту, характеру і здібностях [14, с. 13].

Гамезо М.В., І.А.Домашенко зазначають, що психологія вивчає окремі факти психічного життя людини, виявляє закономірності їх розвитку, розкриває механізми, які лежать в їх основі. Предметом вивчення психології є вивчення психіки. Остання має складну будову, і в ній можна виокремити пізнавальні психічні процеси, які дозволяють людині пізнати оточуючий світ. Це – відчуття, сприймання, пам'ять, мислення, уява, психічні стани, що включають мотивацію, емоційні переживання, волю. Психічні властивості – індивідуальні особливості людини, які управляють діями і вчинками. До них відносять темперамент, характер, здібності [15, с. 15].

Немов Р.С. вважає, що предметом вивчення психології є психіка людини і тварин, яка включає в себе множинність суб'єктивних явищ. За допомогою відчуттів, сприймання, уваги, пам'яті, уяви, мислення і мовлення, людина пізнає світ. Їх називають пізнавальними процесами. Інші явища регулюють її спілкування з людьми, безпосередньо управляють діями і вчинками. Їх називають психічними властивостями і станами особистості, до їх числа включають потреби, мотиви, цілі, інтереси, волю, почуття й емоції, схильності і здібності, знання і свідомість. Крім того, зазначає науковець, психологія вивчає людське спілкування і поведінку, їх залежність від психічних явищ і, в свою чергу, залежність формування і розвитку психічних явищ від них. Для розуміння і пояснення вчинків людини психологія звертається до поняття особистість. Р.С.Немов наголошує, що психічні процеси, стани і властивості людини навряд чи можуть бути усвідомленими до кінця, якщо їх не розглядати залежно від умов життя людини, від того, як організована її взаємодія з природою і суспільством. Тому спілкування і діяльність також становлять предмет сучасних психологічних досліджень [16, с. 9].

Ю.Л.Трофімов дає таке визначення предмета сучасної психології: психологія як наука вивчає факти, закономірності, механізми психічного життя людей і тварин. Взаємовідносини живих істот з навколишнім світом реалізуються за допомогою психіки як складної сигнальної системи, до якої входять почуття та образи, настанови й мотиви, процеси спілкування та ідеальні предметні дії, емоційні стани й інші психічні властивості. Різноманітні психічні якості утворюють систему регуляції, що надає поведінці й діяльності стійкості та ефективності. У людини ця система виступає як психічний склад особистості, який утворюється її комунікативними здібностями, ціннісними орієнтаціями, рисами характеру, самосвідомістю, інтелектуальними здібностями, темпераментом тощо [17, с. 29–30].

З точки зору О.А.Бреусенка-Кузнєцова, сучасними визначеннями предмета психології є такі:

індивідуальний світ “Я” людини (у цьому визначенні підкреслюється єдність психічних явищ, бо “світ” – це вже не проста їх сукупність, а цілісне самостійне утворення); людина як суб'єкт психіки (у цьому визначенні підкреслюється поняття суб'єкта, котре вказує на активність людини в самотворенні, самовизначенні в психічному розвитку. Біологічне і соціальне з цієї точки зору є не причинами, що утворюють людину, а тільки умовами її самотворення) [18, с. 17–19].

В.О.Татенко зазначає, що предмет психології у його загальному вигляді визначається поняттям “суб'єкт психічного життя в онтогенезі”. Оскільки суб'єктне – це передусім те, що розвивається і розвиває. Психіка, психічне життя є похідними від суб'єктної активності людини. Отже, у предметі психології саме суб'єктне начало має посідати пріоритетне місце. Науковець акцентує увагу, що психологія – це наука про людину як суб'єкт психіки, психічної діяльності, що включає і психічну діяльність самого суб'єкта. В цьому визначенні робиться наголос не на простому визнанні існування психіки як об'єктивної ідеальної реальності, а саме як об'єктивно існуючої суб'єктивної ідеальної реальності, яка до того ж суб'єктивно переживається людиною як значуще, як цінність, як “Я” і “Моє”, що мають бути збереженими і захищеними, повинні розвиватися і вдосконалюватися [19, с. 40–44].

Варто погодитися із В.О.Татенко в тому, що на сучасному етапі розвитку психології як науки предмет психології не є статичним, він змінюється не тільки через розширення своїх меж, а й діалектично, переходячи у свою протилежність, через заперечення заперечення, актуалізуючись у новій якості форм і засобів [19, с. 29].

Таким чином, можна зробити висновок, що на сучасному етапі розвитку психології як науки предметом психології є: психіка людини, людина як суб'єкт психічного життя, психічні явища в їх єдності як відображення індивідуального світу “Я” людини.

Висновки. На підставі аналізу змістових значень поняття “знання” і предмета психології конкретизуємо сутність поняття “психологічні знання” – це результат і процес пізнання психіки, людини як суб'єкта психічного життя, психічних явищ у їх єдності як відображення індивідуального світу “Я” людини. Результати цього пізнання відображаються у свідомості людини як сукупність відомостей із психології у вигляді уявлень, понять, суджень, принципів, законів, концепцій, теорій, закономірностей психічного життя. На їх основі здійснюються: активність людини щодо самопізнання, самотворення й самовизначення в її психічному розвитку, збереження і підтримання на належному рівні свого психічного потенціалу і психічного здоров'я; соціально-орієнтаційна та практично-перетворювальна діяльність людини.

Актуальними напрямами подальшої роботи є дослідження впливу психологічних знань на формування психологічної культури особистості.

Література

1. Аванесов В. Знания как предмет педагогического измерения [Электронный ресурс] / Вадим Аванесов // Педагогические измерения. – № 3. – Режим доступа: <http://testolog.narod.ru/EdMeasmt5.html>. – Название с экрана.

2. Радчук Г. Аксіопсихологія вищої школи : монографія / Галина Радчук. – Тернопіль : ТНПУ, 2009. – 415 с.
3. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. / укл. : В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : Аконіт, 2003.
  - Т. 1. – 2003. – С. 771.
4. Причепій Є. М. Філософія : навч. посіб. / Є. М. Причепій, А. М. Черній, В. Д. Гвоздецький та ін. – К. : Аграрна наука, 2000. – 504 с.
5. Краткий словарь по философии / под ред. И. В. Блауберга. – Л. : Политиздат, 1966. – 360 с.
6. Философский энциклопедический словарь / гл. ред. : Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев. – М. : Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.
7. Бачинин В. А. Психология : энциклопедический словарь / Бачинин Владислав Аркадьевич. – СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2005. – 272 с.
8. Психологический словарь / под общ. ред. Ю. Л. Неймера. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2003. – 640 с.
9. Психолого-педагогический словарь / сост. Евгений Степанович Рапацевич. – Минск : Современ. слово, 2006. – 928 с.
10. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
11. Бобрышов С. В. Методология историко-педагогического исследования развития педагогического знания : дис. ... докт. пед. наук. – Ставрополь, 2006. – 477 с.
12. Гинецинский В. И. Знание как категория педагогики: опыт педагогической когнитологии. – Л. : ЛГУ, 1989. – 144 с.
13. Маклаков А. Г. Общая психология : учеб. для вузов / Анатолий Геннадьевич Маклаков. – СПб. : Питер, 2005. – 583 с.
14. Максименко С. Д. Загальна психологія : навч. посіб. / С. Д. Максименко, В. О. Зайчук, В. В. Клименко та ін. ; за заг. ред. С. Д. Максименка. – К. : Форум, 2000. – 543 с.
15. Гамезо М. В. Атлас по психологии: информ.-метод. пособ. к курсу "Психология человека" / М. В. Гамезо, И. А. Домашенко. – М. : Российское педагогическое агенство, 2001. – 276 с.
16. Немов Р. С. Психология : учебн. для студ. высш. пед. уч. заведений : в 3 кн. / Роберт Семенович Немов. – М. : Владос, 2001.
  - Кн. 1 : Общие основы психологии. – 2001. – 687 с.
17. Психологія : підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук. – К. : Либідь, 2001. – 558 с.
18. Психологія : навч. посіб. / О. В. Винославська, О. А. Бреусенко-Кузнєцов, В. Л. Зливков та ін. ; за наук. ред. О. В. Винославської. – К. : ІНКОС, 2009. – 390 с.
19. Основи психології : підручник / за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. – К. : Либідь, 2002. – 632 с.